

ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ ПРАВА

УДК 342.5-043.86:94(477)«08/11»

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-3.1>

В. О. Карпичков, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЕВОЛЮЦІЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ ГАЛИЧИНИ У СКЛАДІ АВСТРІЙСЬКОЇ (АВСТРО-УГОРСЬКОЇ) ІМПЕРІЇ КІН. ХVІІІ – ПОЧ. ХХ СТ.

Стаття присвячена історико-правовому дослідженню еволюції судової системи Галичини у складі Австрійської (Австро-Угорської) імперії з кінця ХVІІІ – до початку ХХ століття.

Охарактеризовано систему судів Галичини, починаючи з ранніх періодів австрійського панування і до самого кінця існування імперії. Розкрито особливості організації, структури та функціонування окремих судових установ, які діяли на території Галицького краю.

Встановлено, що процес еволюції судової системи Галичини залежав передусім від адміністративного устрою краю, який неодноразово змінювався впродовж всього часу існування Австрійської імперії. До кінця ХVІІІ ст. в Галичині діяли старі польські суди, які поділялися на шляхетські (земські і городські), духовні та міщанські. При губернському крайовому правлінні у Львові було створено окремий судовий відділ – Верховний губернаторський суд, який виступав апеляційною інстанцією для всіх судів краю. Згодом, його було перейменовано у Вищий королівський трибунал, а у 1784 р. реорганізовано у Апеляційний суд. В містах і селах Галичини функціонували магістратські, війтівські, домініальні та духовні суди. З кінця ХVІІІ ст. в Галичині було створено окремі кримінальні суди, які були спільними для всіх суспільних станів.

Проаналізовано, що революція 1848 року розпочала процес реформування австрійської судової системи, а перетворення були спрямовані на відокремлення судів від адміністрації, ліквідацію станового судочинства та відновлення діяльності суду присяжних. Тоді у Галичині були утворені одноособові та колегіальні повітові суди, крайові суди, а також Вищий крайовий суд у Львові. Окрім системи загальних судів, по всій території Австрії, у тому числі й Галичині, були утворені військові, торговельні, промислові та вексельні суди. Найвищим судовим органом Галичини був Верховний судовий і касаційний трибунал у Відні, який виконував функції третьої інстанції. Пізніше повітові суди були об'єднані з органами повітової влади, а колегіальні повітові суди в Галичині були ліквідовані. В цей період також було створено Державну прокуратуру, яка під час розгляду кримінальних справ виконувала функцію державного обвинувачення.

Встановлено, що важливі зміни в судустрої Галичини відбулися у 1867 році після прийняття нової Конституції Австро-Угорської імперії. В цей період відбулось повне відокремлення судових органів від адміністративних і була реорганізована існуюча трирівнева система судів, яку складали повітові, окружні (крайові) та вищі крайові суди. Апеляційною інстанцією для Галичини, а також другою інстанцією для окружних і третьою для повітових судів у цивільних справах, продовжував залишатись Вищий крайовий суд у Львові. Тоді на території Галичини діяли спеціальні військові, промислові та торговельні суди.

Ключові слова: Королівство Галичини та Володимирщини з великим князівством Краківським і князівствами Освенцімським і Заторським, Галичина, судова реформа, судова система, суд присяжних.

V. A. Karpichkov. The evolution of the court system of Halicia within the Austrian (Austro-Hungarian) empire end of the XVIII – beginning of the XX century

The article is devoted to the historical and legal study of the evolution of the judicial system of Galicia as part of the Austrian (Austro-Hungarian) empire from the end of the 18th to the beginning of the 20th century.

The system of courts of Galicia is characterized, starting from the early periods of Austrian rule and until the very end of the existence of the empire. The peculiarities of the organization, structure and functioning of individual judicial institutions that operated on the territory of the Galicia region are revealed.

It has been established that the process of evolution of the judicial system of Galicia depended primarily on the administrative structure of the region, which was repeatedly changed during the entire existence of the Austrian Empire. By the end of the 18th century, in Galicia, the old Polish courts operated, which were divided into nobility, clerical and burgher courts. A separate judicial department was created under the gubernatorial regional government in Lviv – the Supreme Governor's Court, which acted as an appellate body for all regional courts. Subsequently, it was renamed the High Royal Tribunal, and in 1784 it was reorganized into the Court of Appeal. In the cities and villages of Halychyna, magistracy, voivodship, dominion and ecclesiastical courts functioned. From the end of the 18th century, separate criminal courts were created in Galicia, which were common to all social classes.

© **В. О. Карпичков, 2023**

It is analyzed that the revolution of 1848 started the process of reforming the Austrian judicial system, and the transformations were aimed at separating the courts from the administration, eliminating the state judiciary and restoring the activity of the jury court. At that time, single-person and collegial district courts, regional courts, as well as the Higher Regional Court in Lviv were formed in Galicia. In addition to the system of general courts, military, commercial, industrial and promissory courts were established throughout Austria, including Galicia. The highest judicial body of Galicia was the Supreme Judicial and Cassation Tribunal in Vienna, which performed the functions of the third instance. Later, the district courts were merged with the district authorities, and the collegial district courts in Galicia were liquidated. During this period, the State Prosecutor's Office was also created, which performed the function of the state prosecution during the consideration of criminal cases.

It was established that important changes in the judicial system of Galicia took place in 1867 after the adoption of the new Constitution of the Austro-Hungarian Empire. During this period, judicial bodies were completely separated from administrative bodies and the existing three-level system of courts was reorganized, consisting of poviats, district (regional) and higher regional courts. The High Regional Court in Lviv continued to be the appellate instance for Galicia, as well as the second instance for district and third instance for district courts in civil cases. At that time, special military, industrial and commercial courts operated on the territory of Galicia.

Key words: Kingdom of Galicia and Volodymyr region with the Grand Duchy of Krakow and the Principalities of Auschwitz and Zator; Galicia, judicial reform, judicial system, jury trial.

Постановка проблеми. Питання організації та функціонування судових органів на території західноукраїнських земель у складі Австрійської (Австро-Угорської) імперії завжди викликало інтерес у вітчизняних істориків права і представників порівняльно-правової науки. Актуальність даної теми також проявляється у висвітленні безперервності процесу еволюції судової влади на землях України. Дослідження історико-правового досвіду організації та функціонування судових органів також сприятиме пошуку найбільш оптимальних шляхів для вдосконалення системи правосуддя в сучасній Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим питанням присвяченим організації та функціонуванню судових органів Галичини в складі Австрійської імперії були предметом наукових пошуків О. В. Кондратюка, В. С. Кульчицького, Р. В. Петріва, М. М. Лозинського, В. К. Осечинського, І. Й. Бойка, В. М. Никифорака та інших українських науковців. Судову систему Галичини у свої працях також фрагментарно висвітлювали й деякі зарубіжні дослідники, зокрема Р. Ф. Кайндль, А. Дж. П. Тейлор, Р. А. Канн та інші.

Метою статті є комплексний історико-правовий аналіз процесу еволюції судової системи, а також особливостей організації і функціонування окремих судових органів на території Галичини у складі Австрійської (Австро-Угорської) імперії з кінця XVIII – до початку XX ст. на основі систематизації та узагальнення інформації з історичних джерел, пам'яток права, історико-правових досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених.

Виклад основного матеріалу. Варто розпочати з того, що процес впровадження австрійської судової системи на західноукраїнських землях у складі Австрійської імперії був доволі тривалим і мав свої особливості у різні історичні періоди [1, с. 58].

В кінці XVIII ст. у Галичині панували пережитки старого феодального ладу, що суттєво гальмувало створення нових австрійських органів, у тому числі судових. Тому, впровадження австрійської судової системи на території Галичини відбувалося повільно, а певний час ще продовжували функціонувати колишні судові установи [2, с. 167]. До 1783 р. в Галичині ще продовжували діяти станові польські суди, які поділялися на шляхетські (земські і гродські), духовні та міщанські [3, с. 57–58]. Сам судовий процес тоді проходив без участі адвоката і присяжних, без державної реєстрації, навіть без протоколу судового засідання, а рішення (вироки) повністю залежали від доброї волі судді, який розглядав справу. Вироки судді виносили від імені австрійської імператриці, а їх рішення можна було оскаржити шляхом подання апеляції до губернатора. Смертні вироки виконувались лише після їх затвердження губернатором [4, с. 87].

Перший губернатор Королівства Галичини та Володимирії А. Перген, взявшись до виконання своїх повноважень, зіштовхнувся з серйозною проблемою нестачі професійних юристів, суддів, адвокатів, прокурорів і нотаріусів. 20 жовтня 1772 р. А. Перген видав розпорядження щодо здійснення судочинства, яким зобов'язав усіх суддів Галичини негайно приступити до виконання своїх обов'язків. Пізніше, 1 грудня того ж року, ним було видано ще одне розпорядження, відповідно до якого по всій території краю повинна продовжувати функціонувати стара польська судова система, а також передбачалось створення земських і гродських судів. Ці суди мали бути сформовані до 15 грудня 1772 р., а їх службовці, у тому числі судді, старости, підстарости, підсудки, писарі та інші працівники суду зобов'язувалися скласти присягу на вірність Австрійській імперії. Справи в цих судах мали розглядатись неупереджено, відповідно до існуючих законів, а за упередженість і хабарництво на суддів чекали суворі покарання [5, с. 64–65]. Так, поступові зміни в судовій системі Галичини відбувалися впродовж 1773–1786 років зусиллями тогочасної військової адміністрації краю.

На початку 1773 р. австрійською владою була направлена інспекція до Королівства Галичини і Володимирщини з метою перевірки діяльності місцевих судів, яку за дорученням імператора Йосифа II провів член Верховного суду Австрії професор Бургуніон. В результаті перевірки було виявлено низку серйозних недоліків у судовій системі краю: нестача кваліфікованих суддів, верховний губернаторський суд не мав чітко

визначенної компетенції, посади суддів займали лише представники шляхти, а населення краю не могло звертатися за захистом своїх прав до суду через банальну відсутність україномовних адвокатів [6, с. 20].

4 січня 1773 р. у Львові при губернському крайовому правлінні був створений окремий судовий відділ – Верховний губернаторський суд на чолі з губернатором, який виступав апеляційною інстанцією для всіх земських і гродських судів Галичини, а також діяв як суд першої інстанції у особливо важливих справах. Функціонувати цей відділ почав лише з 8 березня того ж року [3, с. 57]. Того ж року Верховний губернаторський суд був перейменований у Вищий королівський трибунал, а 1784 р. у зв'язку із загальною судовою реформою його було реорганізовано у Апеляційний або Імператорсько-королівський суд у Львові, який на той час вважався вищою судовою інстанцією Галичини [7, с. 312]. Львівський апеляційний суд структурно складався з президії, цивільного та кримінального сенатів, а до його складу входили призначений імператором голова, віце-голови і радники. Апеляційний суд розглядав цивільні і кримінальні справи шляхти, а також виступав у якості апеляційної інстанції для державних чиновників, шляхти, міщан, а також окремих громад. Окрім того, він здійснював судовий нагляд у справах міщан, а також мав право здійснювати помилювання засуджених до страти селян, за виключенням особливо тяжких злочинів, у яких право помилювання належало лише імператору. Вищий крайовий суд функціонував до 1784 р., а в ході судової реформи був ліквідований (реорганізований). При галицькому губернському правлінні також був створений суд з фінансових справ, а в 1775 р. було утворено Апеляційну раду [3, с. 76].

24 березня 1780 р. при Апеляційному (Імператорсько-королівському) суді була заснована Крайова табула, що функціонувала як окрема установа, де зберігались реєстраційні книги з інформацією про розмір і розташування земських маєтків. Основною функцією Крайової табули було підтвердження законних прав шляхти, підтвердження прав власності окремих осіб на нерухоме майно, а також державна реєстрація договорів набуття права власності (купівлі-продажу, заповітів). Функціонування цього органу надавало можливість владі визначити більш точну суму податків з нерухомого майна. У разі необхідності суди могли робити запити до Крайової табули з питань законності прав власності на нерухоме майно у сторін спору. Актові книги з колишніх польських судів також були приєднані до табули в якості особливого архівного відділу. У 1792 р. також була заснована Львівська міська табула для обліку нерухомого майна та нарахування з нього податків, а з 1860 р. вона була приєднана до Крайової табули. Остання існувала аж до 1896 р., після чого її функції та архів перейшли до Управління з ведення земельного кадастру при Львівському крайовому суді [3, с. 58].

Вищою інстанцією судового нагляду для Галичини з 1780 р. був Галицький сенат у складі Верховної палати юстиції у Відні. Галицький сенат у порядку суду першої інстанції розглядав справи осіб, які не належали до шляхетського стану, але займали офіційні посади, а також справи іноземної шляхти, затверджував вироки з кримінальних справ міських і сільських судів, якщо покаранням передбачалося менше двох років ув'язнення [3, с. 58]. Королівський трибунал (Апеляційний суд у Львові) і Апеляційна рада були підконтрольні Верховній палаті юстиції Австрії [2, с. 167].

Зважаючи на брак професійних суддів, юристів, адвокатів і нотаріусів, Йосиф II спеціальним дипломом у жовтні 1784 р. відновив діяльність Львівського університету у складі чотирьох факультетів, серед яких було створено медичний та юридичний. Саме на юридичний факультет покладалося завдання забезпечити підготовку висококваліфікованих правників, у тому числі суддів для судів Галичини [8, с. 183; 9, с. 13].

З 1 січня 1784 р. на території Галичини було реорганізовано станові шляхетські суди, судді яких призначались на посаду довічно імператором. Так, Львівський шляхетський суд складався з голови, віце-голови і 6-15 суддів і радників. До його штату також входила чимала кількість секретарів, протоколістів, реєстраторів-канцеляристів, судових виконавців, адвокатів та інших службових осіб. Львівський шляхетський суд діяв як перша інстанція і розглядав цивільні та кримінальні справи галицької шляхти. Впродовж 1784–1787 років Львівський шляхетський суд з табулярних і фіскальних питань поширював свою юрисдикцію на всю територію Галичини і Буковини. При ньому діяла Крайова табула. З 1787 р. шляхетські суди також були створені в Тарнуві (Польща) і Станіславі (Івано-Франківськ) [10, с. 79]. Шляхетські суди вирішували фіскальні питання, розглядали справи казенних маєтків, а також маєтків, що не підлягали веденню місцевої адміністрації, монастирів, капітулів, маєтків громад і магістратів, духовництва, місцевої шляхти і дворянства іноземного походження, а також осіб нешляхетського походження, які були нагороджені орденами та підданих Туреччини. Окрім цього, шляхетські суди розглядали справи нешляхетських установ, що користувалися певними привілеями, наприклад, Віденської торгової палати, Австрійського банку, страхового товариства, тощо. Шляхетські суди Галичини функціонували до 1855 р., після чого вони були ліквідовані, оскільки не відповідали новим принципам буржуазного судочинства. [10, с. 78].

У 1787 р. на території Галичини було створено окремі кримінальні суди, спільні для всіх суспільних станів (спочатку в 19-ти циркулах, а пізніше – у Віснічі, Ряшеві, Львові, Самборі, Станіславові та Чернівцях). У зв'язку з цим, компетенцію шляхетських судів було звужено до розгляду тільки цивільних спорів шляхти [11, с. 125–127].

Другою інстанцією для шляхетських і кримінальних судів на території Галичини і Буковини був Апеляційний суд у Львові. Третью, найвищою інстанцією для всіх судів Австрії була Верховна палата юстиції у Відні, у складі якої діяли німецький і чеський, а деякий час галицький сенати (департаменти), а пізніше, у 1814 році було створено об'єднаний чесько-галицький сенат [11, с. 125–127].

На той час судові функції все ще були тісно переплетені з адміністративними, а органи місцевої влади мали перевагу у прийнятті судових рішень [3, с. 57]. У містах Галичини судові функції виконували органи самоврядування, які розглядали цивільні та кримінальні справи міщан нешляхетського походження, а їх рішення та вироки можна було оскаржити до Апеляційного суду у Львові. Головними органами самоврядування у містах тогочасної Галичини були міська лава та рада. Міську лаву (або міський суд) очолював війт і вона здійснювала судово-виконавчі функції, розглядала кримінальні справи, а також земельні спори та засідала в міській ратуші у чітко визначені дні. В окремих випадках, коли лава розглядала справи про важкі злочини (в яких виносилися смертні вироки) то збиралися представники магістратів з декількох міст. Міська рада представляла інтереси населення міста та вирішувала цивільні суперечки між міщанами, спори про спадщину, опікувалася майном міста і земельними ділянками втікачів або вигнанців, а також займалася розподілом і збиранням податків, керувала міськими фінансами, займалася будівництвом і ремонтом доріг, мостів, укріплень, а також здійснювала нагляд за веденням торгівлі та санітарним станом у місті. Однак, на практиці судові функції міської ради і лави майже не розділялися, що згодом призвело до їх об'єднання у єдиний орган. До 1790 р. у містах Галичини ще діяли окремі суди для національних меншин – євреїв і вірмен, а також окремі гірничі, фінансові, вексельні та військові суди [12, с. 189; 13, с. 10–15].

Судочинство над селянами Галичини здійснювали суди доміній, однак імператорським патентом від 20 жовтня 1772 р. їм було заборонено виконувати смертні вироки без згоди імператора. Домінії виступали судами першої інстанції для скарг підданих, вели судочинство в цивільних і попереднє розслідування у кримінальних справах. Поміщики в межах доміній мали право розглядати дрібні справи своїх підданих [4, с. 336]. Однак, щоб отримати право на здійснення судочинства поміщик повинен був скласти спеціальний іспит. У випадку, коли поміщик не виконував судових функцій самостійно, він мусив утримувати кваліфікованого суддю – юстиціарія (мандатора). У Галичині інститут мандаторів був введений розпорядженнями міністра юстиції від 5 квітня і 28 червня 1782 р. Саме на їх основі Галицьке губернаторство циркуляром від 15 березня 1784 р. дозволило поміщикам передавати судові функції мандаторам. Висновки про кваліфікаційну придатність мандаторів надавали суди та окружні управи. Цікавим є те, що поміщик міг наглядати за діяльністю мандатора, але не мав права втручатися в його судові справи або давати йому вказівки щодо цього. Однак, в разі допущення мандаторами службової недбалості чи затягування справ, циркуляр галицького губернаторства надавав домініям право втручання з метою попередження їх про відповідальність та усунення безчинств, а також інформування про це урядових і судових органів. Якщо проти дій і рішень мандаторів виступали обидві сторони спору, то домінії не мали жодних повноважень. Такі спірні справи передавались на розгляд крайового або шляхетського суду. В контексті цього, варто згадати патент про покарання підданих у домініях від 1 вересня 1781 р., який зобов'язував підданих підпорядковуватися не лише наказам органів державної влади, а й розпорядженням поміщиків та їх посадовим особам. Кожний підданий, який проявляв непокору, підлягав покаранню, накладання якого залежало від поміщика (за винятком випадків, коли воно виходило від органів окружної влади). Непослух і підбурювання проти поміщика передбачали арешт і суд. Сам судовий розгляд відбувався у присутності старости та двох поважних сусідів, а поміщик забезпечував ведення протоколу допиту. Поміщики та їхні службовці мали право накладати на підданих такі покарання як арешт з утриманням на хлібі та воді (до 8 днів) а також штрафні роботи [14, с. 41]. Не зважаючи на те, що домінальні суди вважались пережитками феодального ладу, вони продовжували функціонувати до 1855 р. [15, с. 116].

Здійснення судочинства у селах Галичини також належало до прямих обов'язків війта, якого призначав поміщик із трьох кандидатів, запропонованих громадою села. Війт мав право карати різкими за різноманітні провини (за несплату податків на користь громади, уникнення обов'язкових громадських робіт, тощо) і заковувати у кайдани. Однак, пізніше, згідно з губернським розпорядженням від 11 січня 1832 р., війт позбавлявся права карати за вчинені проступки і злочини, а повинен був повідомляти про них домінію. У протилежному випадку він сам підлягав покаранню за узурпацію влади [16, с. 507; 13, с. 10-15].

Для духовництва Галичини існували єпископські суди у Львові, Перемишлі та Кракові, однак, їх підсудність не була чітко визначеною. До 1784 р. вони також розглядали кримінальні справи духовництва, але з 1784 р. підсудність таких судів була обмежена розглядом виключно справ духовного характеру. Що стосується спорів світського характеру, у тому числі кримінальних, то спершу св'ященників позбавляв сану єпископський суд, а вже потім справу передавали на розгляд до державного суду. У випадку, коли рішення єпископського суду певною мірою стосувалося світських справ, про нього необхідно було повідомити органи влади [15, с. 41].

В середині XIX ст., під впливом «Весни народів», у Австрії відбулися чергові зміни в судовій системі. Перетворення носили буржуазний характер і були спрямовані на відокремлення судової влади від адміністративної, ліквідацію станових судів, скасування самоврядних міських судів, а також перетворення усіх судів на державні. У самій Конституції Австрії 1849 р. передбачалось відокремлення судової влади від виконавчої та законодавчої, а також проголошувалась її незалежність і однакова підсудність для всіх громадян імперії. В червні 1849 р. імператор Франц Йосиф I схвалив загальні принципи судоустрою і доручив міністру юстиції розробити плани з організації судочинства в коронних землях. Одразу після проголошення Конституції,

14 червня 1849 р., було видано Положення про суд, на основі якого відбувалась перебудова судової системи Австрії. Дія цього Положення з 1850 р. поширювалася на територію всієї Галичини, остання була поділена на судові повіти, в межах яких були утворені повітові суди, крайові суди, а також Вищий крайовий суд у Львові. 6 листопада 1850 р. цісарським указом на території Галичини було утворено 168 повітових судів, 9 крайових судів, три вищих крайових суди, а також вводився суд присяжних. Одночасно з цим мали бути ліквідовані усі станові та домініальні суди [3, с. 58].

У грудні 1851 р. був виданий імператорський патент, який юридично закріплював триступеневу систему судів [2, с. 9]. Відповідно до нього, першою інстанцією у цивільних і кримінальних справах виступали одноособові та колегіальні повітові, а також колегіальні крайові суди. Суди другої інстанції виступали колегіальні вищі крайові суди. Найвищим судовим органом Галичини визначався Верховний судовий і касаційний трибунал у Відні, що виконував функції третьої, останньої судової інстанції [17, с. 346]. Не менш валивим юридичним підґрунтям для функціонування новоствореної судової системи із середини ХІХ ст. стали імператорські патенти від 1 вересня 1852 р. і 22 травня 1853 р., а також розпорядження Міністерства юстиції та Міністерства внутрішніх справ Австрії від 16 січня 1853 р., 24 квітня 1854 р. і 9 червня 1855 р. [18, с. 177]. Таким чином, офіційно була започаткована триступенева система загальних судів, яка складалася із повітових і крайових судів, а також Вищого крайового суду у Львові.

Територія Галичини була перерозподілена на судові повіти. В одному адміністративному повіті (старостві) могло бути декілька повітових суди [3, с. 58]. Повітові суди займали важливе місце у тогочасній судовій системі Австрії. Тому, 2 листопада 1859 р. було видано розпорядження міністра юстиції про збільшення кількості повітових судів у містах і містечках Галицького краю, які не були повітовими центрами [19, с. 101; 20, с. 156]. Повітові суди виступали судами першої інстанції і діяли одноособово або колегіально, у складі трьох суддів. Кожний повітовий суд мав у своїй структурі цивільний і кримінальний відділи, а також окремий виконавчий відділ (підвідділ), який виконував судові рішення. Повітові суди розглядали усі цивільні справи, за винятком тих, що належали до підсудності судів вищої інстанції. Вони розглядали також кримінальні справи, зокрема про такі злочини як неповага до влади, державного герба, прапора, гімну, тощо. Станом на 1901 р. у Галичині діяло 185 повітових суди, що обслуговували близько 6240 громад. Однак, навіть такої кількості повітових судів на той час було недостатньо і судді були перевантажені справами, що негативно позначалося на ефективності тогочасного судочинства [19, с. 229].

Пізніше повітові суди були об'єднані з органами повітової влади, а колегіальні повітові суди в Галичині, згідно з Положенням 1853 р., взагалі були ліквідовані. І хоча ще в Конституції 1849 р. декларувався принцип розмежування виконавчої та судової влади, функції повітових судів відтоді були перекладені на адміністрацію повітів [21, с. 246–247].

Функції колегіальних повітових судів перейшли до крайових судів, які стали важливим результатом судової реформи середини ХІХ ст. [22, с. 127]. З 1853 р. всі крайові суди, за винятком Львівського та Краківського, були перейменовані на «окружні». Термін «окружні» став вживався щодо крайових судів імперії, хоча їхня підсудність у цивільних справах залишалася незмінною. Станом на 1856 р. у Східній Галичині та Буковині діяли 6-ть окружних (крайових) судів [23, с. 100–106]. Структурно окружні (крайові) суди поділялись на сенати (колегії). Вони виступали другою інстанцією та функціонували колегіально, а до їх складу входили президент (голова) та президенти сенатів, радники і технічні (канцелярські) працівники. Склад колегіальних судів як крайових, так і окружних та кваліфікаційні вимоги до їхніх працівників визначали міністерські рескрипти від 10 вересня і 18 жовтня 1853 р. Крайові (окружні) суди колегіально розглядали складні цивільні справи по першій інстанції, зокрема цивільні, сімейні, опікунські справи, справи про визнання особи померлою, про погашення і знищення боргових документів, про встановлення прав, усиновлення і про спадкування за заповітом, торговельні та вексельні спори. В особливих сенатах розглядали торговельні та вексельні спори, а також справи гірничої промисловості (коли ще не було спеціальних торговельних і гірничих судів). Кримінальні справи крайовими (окружними) судами розглядалися за участю присяжних-засідателів, які виносили вердикт про винуватість, на основі якого судді призначали відповідну міру покарання. Суду присяжних підлягали, зокрема, справи про порушення урядових розпоряджень, що стосувалися свободи друку (за порушення цих приписів судили, як за кримінальні злочини). У порядку апеляції крайові суди не розглядали рішення у цивільних і кримінальних справах, які були розглянуті в повітових та колегіальних повітових судах. З 1870 року у Східній Галичині діяв один крайовий суд у Львові та 5 окружних судів (у Перемишлі, Станіславі, Самборі, Тернополі і Золочеві). Окрім цього, на території, підсудній Львівському крайовому суду, було три, а на території згаданих окружних судів – по одному міському делегатському суду. Крайовий суд, до підсудності якого належала територія Західної Галичини, знаходився у Кракові. До 1901 р. функціонувало 15 крайових судів [24, с. 9–10].

Центральне місце серед крайових судів Галичини займав Крайовий суд у Львові, який діяв як суд першої інстанції для містян Львова та жителів передмістя. Крайовий суд у Львові мав два відділи – цивільний і кримінальний. Структурно він складався з таких підрозділів: управління цивільно-судових депозитів, судової канцелярії, управління ґрунтових книг, управління в'язниць, санітарної служби, священників, судових перекладачів, експертів-хіміків, експертів у справах преси і видавництва, люстраторів, землемірів, оцінювачів земських

маєтків, будов з промисловими закладами, будов у Львові, експертизи у справах друку і видавництва, нотаріусів та нотаріальної палати у Львові, адвокатів і палати адвокатів у Львові. Після 1867 р. до нього була приєднана Крайова табула та спеціальні присяжні (оцінювачі майна та землеміри), а також сенат з торговельних справ [25, с. 58; 26, с. 81]. У 1896 р. при Львівському крайовому суді було утворено управління з ведення земельного кадастру. Станом на 1887 р. до складу Львівського крайового суду входили: президент, віце-президент, 28 суддів-радників, 2 секретарі, 21 ад'юнктів, директор і заступник директора крайової табулі, начальник міської табулі, 18 табулярних ад'юнктів; директор та 5 ад'юнктів допоміжного відділу, 29 канцеляристів; 9 судових лікарі, 2 душпастирі, керівник в'язницями, 24 тюремних наглядачі, 31 возний, 7 їхніх помічників та виконавець покарань [27, с. 53]. У такому майже незмінному вигляді Крайовий суд у Львові існував до самого розпаду Австро-Угорщини, тобто до 1918 р. Інші крайові суди за статусом і структурою суттєво нічим від нього не відрізнялися. Юрисдикція Львівського крайового суду поширювалася на Львівський, Перемишльський, Самбірський, Золочівський, Бережанський та Жовківський судові округи, а Крайового суду у Станіславові – на Станіславівський, Стрийський, Коломийський, Тернопільський та чортківський округи [28, с. 208–220]. З 1867 р. Крайовому суду у Львові були підв'язні 14, а із середини 1870-х років – 15 повітових суди (у Белзі, Бібрці, Цішанові, Городку Ягайлонському, Янові, Куликові, Любачеві, Великих Мостах, Немирові, Раві Руській, Сокалі, Щирці, Угневі, Винниках, Жовкві) [29, с. 71–83].

На той час у Галичині, на відміну від інших коронних країв імперії, було реорганізовано два вищі крайові суди – у Львові (Східна Галичина) і Кракові (Західна Галичина). Тому, в залежності від розташування цих судів, у Галичині було сформовано два судових округи – Львівський і Краківський [23, с. 98]. 23 лютого 1855 р. колишній Апеляційний суд Львова було реорганізовано у Вищий крайовий суд до підсудності якого також належала Буковина [7, с. 45]. Вищий крайовий суд у Львові очолював президент. Після 1855 р. він структурно складався з президії, цивільного сенату, кримінального сенату, дисциплінарних сенатів для суддів, нотаріусів і працівників канцелярії, дисциплінарної комісії для службовців суду та тюремної охорони, а також особового сенату, який вирішував кадрові питання. Кожний із сенатів мав свого голову, 2 його заступники, 4 членів і 4 їхніх заступників. До компетенції голови сенату належало вирішення кадрових питань, а його заступники розглядали справи про дисциплінарні проступки підпорядкованих йому суддів. Сенати обслуговували окружні суди, окремо по цивільним та кримінальним справам. Канцелярію Вищого крайового суду очолював директор. До компетенції Вищого крайового суду у Львові належав розгляд справ по другій і третій інстанціях, рішення по яких виносились повітовими, крайовими або окружними судами. Щоправда, подавати апеляції на вироки нижчестоящих судів у кримінальних справах було заборонено, оскільки їх виносили суди присяжних. Вищий крайовий суд розглядав вексельні та торговельні спори, справи гірського судочинства, апеляції на рішення консульств в Яссах, Галаці, Ізмаїлі і Тульче, а також кримінальні (коли суд присяжних було ліквідовано) та дисциплінарні справи. Під відомством Вищого крайового суду у Львові перебували крайові та окружні суди на території Східної Галичини і Буковини. Так, до підвідомчості Львівського вищого крайового суду належало 10 окружних судів (Бережанський, Золочівський, Коломийський, Перемишльський, Самбірський, Станіславський, Стрийський, Сяноцький, Тернопільський і Чортківський), а до складу Краківського – 5 судів (Вадовицький, Жешувський, Ново-Сандецький, Тарновський і Ясловський). Варто зазначити, що наявність Львівського вищого крайового суду надавала можливість україномовному населенню використовувати рідну мову також в судах нижчих інстанцій. Цей суд залишався діючим навіть після прийняття австрійської Конституції у 1867 р. [30, с. 248; 32, с. 356].

Окрім системи загальних судів, по всій території Австрії, у тому числі й Галичині, були утворені та реорганізовані військові, торговельні, промислові і вексельні суди [24, с. 12].

Певні зміни торкнулись й кримінального судочинства. Так, на початку 1852 р. суд присяжних було скасовано, а судді стали виносити обвинувальний вердикт і рішення про призначення покарання. Справи про революційні та найтяжчі злочини підлягали компетенції крайових судів [17, с. 346–347].

В цей період також була започаткована адміністративна юстиція, був створений Адміністративний трибунал у Відні, який розглядав скарги на діяльність органів адміністративної влади всіх рівнів. Відповідно до Положення 1850 р., було створено Державну прокуратуру, яка під час розгляду кримінальних справ виконувала у судах функцію державного обвинувачення. Впродовж 1849–1850 років при кожному окружному і крайовому судах було запроваджено посаду державного прокурора з помічниками, а при вищих крайових судах та Найвищому судовому і касаційному трибуналі – генерального (з 1873 р. – старшого) прокурора разом з помічниками. З 1873 р. прокурори при вищих крайових судах почали називатися «старшими прокурорами», а при окружних судах – «державними прокурорами». У повітових судах функції державного обвинувачення виконували заступники прокурорів. Цілком очевидно, що прокурорами в Галичині, за рідкісними винятками, були етнічні поляки [31, с. 44–53].

Значні зміни в судовій системі Галичини відбулися у 1867 р., після перетворення Австрії на Австро-Угорську дуалістичну монархію. Конституційним законом про судову владу Австрії від 21 грудня 1867 р. було юридично закріплено повне відокремлення судових органів від адміністративних. Відповідно до ст. 11 та ст. 14 цього Закону, судова та адміністративна функції відокремлювалися на всіх стадіях судового процесу, окрім цього відновлювалась діяльність повітових судів і суду присяжних. Систему судів склали повітові, окружні (крайові) та колегіальні вищі крайові суди [2, с. 310].

Новим процесуальним законодавством також передбачалося, що арешт громадянина був можливий лише на підставі відповідного судового рішення, а впродовж доби заарештованому мали повідомити про причину його арешту. Також в цей період юридично закріплювались такі громадянські права, як недоторканність житла, таємниця листування, свобода слова, тощо [25, с. 214].

Як вже зазначалось, Конституцією 1867 р. (а фактично лише з 1873 р.) було відновлено діяльність суду присяжних у кримінальному процесі, який був ліквідований у 1852 р. Правовою основою діяльності суду присяжних став закон від 1 березня 1869 р. для розгляду справ про злочини і проступки, вчинені працівниками друкарень. Однак, пізніше новий австрійський Кримінально-процесуальний кодекс 1873 р. відніс до компетенції суду присяжних 22 види тяжких кримінальних злочинів (за які загрожувало покарання не менше ніж 5 років позбавлення волі), 9 злочинів і 2 політичних проступки. Всі справи про тяжкі злочини розглядалися судом присяжних-засідателів у складі сенату. Суд присяжних діяв при крайовому та окружних судах і складався із суддів сенату крайового суду та 12-ти присяжних. Останні виносили вердикт про вину, а судді визначали вид кримінального покарання. Списки присяжних засідателів щорічно формувались адміністративними органами. До них зараховувалися особи, які відповідали майновому, віковому та освітньому цензам. Суд через жеребкування вибирав потрібну йому для розгляду конкретної справи кількість присяжних [25, с. 58].

З 1868 р. в Галичині почали відновлювати діяльність скасовані у 1854–1855 роки повітові суди. Як і раніше, повітові суди діяли одноособово або колегіально – у складі трьох суддів. Одноособові розглядали цивільні справи і справи про адміністративні поступки. Колегіальні повітові суди розглядали справи за участю не менше трьох повітових суддів, а рішення проводились у виконання ексекуційним відділом. Варто зазначити, що повітові суди Галичини були створені або реорганізовані у різний час. Починаючи з 1850 р. у Галичині було утворено 218 повітових судів, однак, їх кількість дещо змінювалась. Так, у 1901 р. на території Галичини функціонувало 185 повітових судів, а станом на 1912 р. – 190 повітових суди [10, с. 181].

Після прийняття Конституційного закону Австрії від 27 грудня 1867 р. «Про судову владу» та реорганізації судової системи у 1867 р. крайові та окружні суди почали виконувати роль апеляційної інстанції для повітових судів. Вони також могли виконувати функції повітових судів, або передавати їм на розгляд справи. Структура і склад цих судів залишались незмінними [17, с. 346–347].

Ще з початку ХХ ст. у Галичині діяло два вищі крайові суди, які знаходились у Львові та Кракові. Після прийняття Конституції у 1867 р. важливим апеляційним органом для Галичини і Буковини, а також другою інстанцією для окружних і третьою для повітових судів у цивільних справах, продовжував залишатись Вищий крайовий суд у Львові. До 1918 р. його структура та компетенція залишалася незмінною [26, с. 278].

В цей період продовжували функціонувати спеціальні суди. Так, для військовослужбовців існували окремі військові суди, які діяли у трьох інстанціях – Військовий суд, Вищий військовий суд і Верховний військовий трибунал [32, с. 95]. Включно до 1912 р. військові суди розглядали справи на підставі застарілого Кримінального кодексу 1768 р., прийнятого ще за часів правління Марії Терезії. Торговельні спори розглядалися торговельними судами у Відні, Празі та торговельним і морським судом у Трієсті. У Дрогобичах діяв третейський суд взаємодопомоги гірничих товариств. Спори між підприємцями та їх працівниками, а також між працівниками підприємства розглядалися промисловими судами, які були засновані у 1896 р. у Львові та Кракові. Цивільні справи між австрійськими та угорськими підданими за кордоном у першій інстанції розглядали австрійські консулати (консульські суди) [26, с. 279].

Судді призначались на посаду пожиттєво особисто імператором або ж уповноваженими ним державними посадовцями від його імені. І хоча на посаду судді затверджували у Відні, однак його кандидатуру пропонував голова відповідного суду. Суддею міг стати громадянин Австрії чоловічої статі, який мав вищу юридичну освіту і стаж практичної роботи у юридичній сфері не менше трьох років, а також успішно склав письмовий та усний кваліфікаційні іспити. Під час призначення на посаду судді складали суддівську присягу, а також окрему присягу неухильно дотримуватись діючих конституційних законів імперії. В ході своєї діяльності судді повинні були періодично проходити кваліфікаційну комісію, яку формував голова відповідного суду та затверджував її висновок [33, с. 1520–1521]. Суддівські комісії створювались щорічно міністром юстиції Австрії при кожному вищому крайовому або окружному суді, а до їх складу, зазвичай, входили професори юридичних факультетів і юристи-практики [24, с. 15]. Свої рішення судді виносили від імені імператора. Вони не могли приймати рішення щодо правомірності діючих законів, а лише щодо адміністративних розпоряджень. При прийнятті рішень судді визнавались вільними і незалежними, у зв'язку з цим законом було передбачено обмеження щодо їх відповідальності. Так, передбачалось, що суддя може бути усунутий від справи виключно у випадку передбаченому законом та на підставі відповідного судового рішення. Судді могли бути звільнені з посади лише у випадках, передбачених законом, і на підставі відповідного судового рішення. Зокрема, суддя міг бути звільнений з посади за наказом голови суду або вищого органу судової влади за умови термінової передачі справи на розгляд компетентного суду. Також суддя міг бути тимчасово відсторонений від обов'язків за наказом голови суду або ж за рішенням вищестоячої судової інстанції. Заборонялося переведення та відставка суддів всупереч їх волі, окрім випадків і в порядку, передбачених законом. У випадку, коли суддя при виконанні своїх функцій допустив помилку, на нього можна було подати цивільний позов. При виконанні своїх повноважень усі судді мали неухильно дотримуватись конституційних законів [24, с. 15]. Звісно, що у національному

відношенні переважна більшість судів Галичини були поляками [34, с. 61], а етнічних українців допускали до роботи в судах нижчих інстанцій [19, с. 220].

На сам кінець, варто зазначити, що у 1914 р. піднімалось питання про створення в Галичині Крайового адміністративного трибуналу, однак, до затвердження справа так і не дійшла. Особливе становище в судовій системі Галичини займав Верховний маршалківський суд на чолі з великим придворним маршалком, який розглядав справи, пов'язані з членами панівної династії, за винятком імператора. Другою інстанцією для нього слугував Вищий крайовий суд у Львові, а третьою, тобто останньою – Верховний судовий і касаційний трибунал у Відні [26, с. 280–282].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що на території Галичини, яка перебувала у складі Австрії, а пізніше й Австро-Угорщини з кінця XVII – до початку XX ст. впроваджувалась австрійська судова система, еволюція якої пройшла досить тривалий шлях і була тісно пов'язана з розвитком органів крайової влади. Впровадження австрійських судових органів у Галичині відбувалося повільно, а до кінця XVIII ст. продовжували діяти старі польські суди. У перші роки австрійського правління в Галичині суди поділялися на шляхетські (земські і гродські), духовні та міщанські. При губернському крайовому правлінні у Львові було створено окремий судовий відділ – Верховний губернаторський суд, який виступав апеляційною інстанцією для всіх земських і гродських судів Галичини. Згодом, його було перейменовано у Вищий королівський трибунал, а у 1784 р. реорганізовано у Апеляційний суд. В містах і селах Галичини функціонували магістратські, вйтівські, домініальні та духовні суди. З кінця XVIII ст. в Галичині було створено окремі кримінальні суди, які були спільними для всіх суспільних станів.

Після 1848 р. у Галичині були утворені одноособові та колегіальні повітові суди, крайові суди, а також реорганізовано Вищий крайовий суд у Львові. Окрім системи загальних судів, по всій території Галичини були утворені військові, торговельні, промислові та вексельні суди. Найвищим судовим органом Галичини був Верховний судовий і касаційний трибунал у Відні, що виконував функції третьої інстанції. Пізніше повітові суди були об'єднані з органами повітової влади, а колегіальні повітові суди в Галичині були ліквідовані. В цей період також було створено Державну прокуратуру, яка під час розгляду кримінальних справ виконувала функцію державного обвинувачення.

Значні зміни в судоустрої Галичини відбулись у 1867 р. після прийняття нової Конституції Австро-Угорщини. Тоді відбулось повне відокремлення судових органів від адміністративних і була реорганізована існуюча трирівнева система судів, яку складали повітові, окружні (крайові) та вищі крайові суди. З 1868 р. почали відновлювати свою діяльність скасовані раніше повітові суди. Апеляційною інстанцією для Галичини, а також другою інстанцією для окружних і третьою для повітових судів у цивільних справах, продовжував залишатись Вищий крайовий суд у Львові.

Загалом, австрійська судова система, яка поширювалась на територію західноукраїнських земель, зокрема Галичину, на належному для тих часів рівні забезпечувала здійснення судочинства та вирішення спорів, а також заклала основу для подальшого розвитку вітчизняної системи правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Час народів. Історія України XIX століття: навчальний посібник / [О.Г. Аркуша, К.К. Кондратюк, М.М. Мудрий, О.М. Сухий]; за заг. ред. М.М. Мудрого. Львів: Літопис 2016. 408 с.
2. Никифорак М.В. Державний лад і право на Буковині в 1774-1918 рр. / М. В. Никифорак. Чернівці: Рута, 2000. 280 с.
3. Кульчицький В.С. Апарат управління Галичиною в складі Австро-Угорщини / В.С. Кульчицький, І.Й. Бойко, І.Ю. Настасяк, О.І. Мікула. Львів, 2002. 88 с.
4. General Spleny's Beschreibung der Bukowina. 101 s.
5. Rozporządzenia po zajęciu Galicji // Prawnik. Lwów, 1873. Rok IV. № 16. S. 64–65.
6. Przegląd Prawa i Admimistracji. Lwów, 1896. 1186 s.
7. Кондратюк О.В. Організація судових органів у Галичині за австрійською конституцією 1867 р. *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ*. 2004. № 1. С. 310–318.
8. Юридична наука і освіти на Україні / Ю.С. Шемшученко, І.Б. Усенко, Б.М. Бабій та ін.; відп. ред. Ю.С. Шемшученко; АН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ: Наукова думка, 1992. 260 с.
9. Качмар В.М. Львівський національний університет імені Івана Франка. Історичний нарис. *Літопис випускників Львівського національного університету імені Івана Франка*. Київ: Вид. центр «Логос Україна», 2010. С. 12–51.
10. Установи Західної України до об'єднання її в єдиній Українській радянській соціалістичній державі. Львів, 1955. 180 с.
11. Hillbricht K. O języku sądowym w Galicji / K. Hillbricht // Prawnik. Lwów, 1871. Rok II. № 30. S. 125–127.
12. Петрів Р.В. Генезис капіталізму у містах Східної Галичини в кінці XVIII – першій половині XIX ст. (1772–1850) / Р.В. Петрів. Івано-Франківськ, 1993. 282 с.
13. Карпичков В.О. Особливості управління у містах і селах Галичини кінця XVIII – початку XX століття. *Правова позиція*, № 2 (35). Видавничий дім «Гельветика», 2022. 76 с.

14. *Вісник законів державних для королівств і країв в державній раді заступлених*. Річник. Відень, 1887. 440 с.
15. Никифорак М.В. Крайовому суду Буковини – 200 років. *Судовоправова система в Україні: проблеми і перспективи*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 200-річчю Крайового суду Буковини, (Чернівці, 26–29 трав. 2004 р.). Чернівці, 2004. С. 39–48.
16. *Provinzial-Gesetzsammlung des Königreichs Galizien und Lodomerien*. Lemberg, 1827–1846. 1032 s.
17. Терлюк І.Я. *Історія держави і права України (Доновітній час): навчальний посібник*. – Київ: Атіка, 2006. – 400 с.
18. Páaza S. *Historia prawa w Polsce. CzĀGü II. Polska pod zaborami*. Kraków: W-wo «KsiĀgarnia Akademicka», 1993. 208 s.
19. Baltl H. *Österreichische Rechtsgeschichte / Herman Baltl, Gernot Kocher*. Wien: Leykam, 1995. 300 s.
20. Криштанович М.Ф. Державне управління процесом становлення та розвитку судових органів на українських землях у складі Австрійської імперії. *Ефективність державного управління*: зб. наук. праць. 2009. Вип. 20. С. 156.
21. Gondek M. *Austriacka procedura karna z 1853 i 1873 roku w praktyce orzeczniczej sądów krakowskich*. – *Studia z Dziejów PaĀstwa i Prawa Polskiego*. wydĀ: Wydawnictwo Uniwersytetu Ādzkiego, 1995. T. 16. S. 245–267.
22. *Handbuch des Statthaltereigebietes in Galizien für das Jahr 1862*. Lemberg: Aus der k.k. galiz. Aerial-Staats-Druckerrei, 1862. 608 s.
23. *Handbuch des Lemberger Statthaltereigebietes in Galizien für das Jahr 1856*. Lemberg: Aus der k.k. galiz. Aerial-Staats-Druckerrei, 1856. 328 s.
24. Кондратюк О.В. Судова система та судочинство в Галичині у складі Австро-Угорщини (1867–1918 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права історія політичних і правових учень» / О.В. Кондратюк; Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2006. 23 с.
25. Бойко І.Й. *Галичина у державно-правовій системі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918): навчальний посібник*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 312 с.
26. *Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку: монографія* / [В.С. Бігун, І.Й. Бойко, Т.І. Бондарук, О.А. Гавриленко та ін.]; за ред. І.Б. Усенка. Київ: Наукова думка, 2014. 502 с.
27. *Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim KsiĀstwem Krakowskim na rok 1887*. Lwów: Z drukarni Władysława ĀoziĀskiego, 1887. 854 s.
28. *Handbuch der Lemberger Statthaltereigebietes in Galizien für das Jahr 1855*. Lemberg: Aus der k.k. galiz. Aerial-Staats-Druckerrei, 1855. 489 s.
29. *Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim KsiĀstwem Krakowskim na rok 1907*. Lwów: Z drukarni Władysława ĀoziĀskiego, 1907. 1342 s.
30. *Історія держави і права України: [підручник]. У 2-х т. / за ред. Тація В.Я., Рогожина А.Й. Том 1. [кол. авторів: В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький та ін.]*. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. 656 с.
31. *Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія* / А.М. Бернюков, В.С. Бігун, Ю.П. Лобода [та ін.]; відп. ред. В.С. Бігун. Київ, 2009. 316 с.
32. Кондратюк О.В. Вищий крайовий суд в Галичині в складі Австро-Угорщини. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матеріали XI регіональної наук.-практ. конференції (3–4 лютого 2005 р.). Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2005. С. 95.
33. *Staatsgrundgesetz vom 21. Desember 1867 über die richterliche Gewalt* (Основний закон від 21 грудня 1867 р. про судову владу). *Die Verfassungen in Europa 1789-1949 / Dieter Gosewinkel, Johannes Masing*. München: Verlag C.H. Beck, 2006. S. 1520–1521.
34. Кайндль Р.Ф. *Історія Чернівців від найдавніших часів до сьогодення*; пер. з нім. В. Іванюка. Чернівці: Зелена Буковина, 2005. 300 с.